

Siðbót 21. aldar

Guðfræðileg viðbrögð við aðsteðjandi umhverfisvanda

Árið 2017 var þess minnst að 500 ár voru liðin síðan Marteinn Lúther skrifaði tesurnar 95 og hleypti þar með af stað hreyfingu sem átti eftir að hafa víðtæk áhrif og kljúfa Vesturkirkjuna til frambúðar. Þessi guðfræðistefna sem varð síðar að kirkjulegri hreyfingu kallast á mörgum erlendum tungumálum *reformation*, sem bókstaflega merkir endurmótun, endurskoðun eða enduruppbygging, en orðið hefur á íslensku ýmist verið þýtt sem siðbreyting, siðaskipti eða siðbót. Reformation-guðfræði fól vissulega í sér siðbót á 16. öldinni en hún var sett fram sem andsvar við spillingu innan kirkjustofnunarinnar og andvaraleysi almennings við ríkjandi ástandi. Reformation-guðfræði gekk að því leyti út á það að bæta siðinn og er því réttilega kölluð siðbótarguðfræði.¹

Eins og allar guðfræðistefnur varð siðbótarguðfræðin til í ákveðnu sögulegu samhengi en hlutverk guðfræðingsins felst alltaf í því að bregðast við nýjum aðstæðum og túlka kjarna kristins boðskapar með tilliti til þeirra spurninga sem brenna á fólki, með orðræðu sem fólk skilur. Siðbótarafmæli gefur tilefni til að spyrja um merkingu fagnaðarerindisins í okkar samhengi, sem er að svo mörgu leyti frábrugðið þeim aðstæðum sem Marteinn Lúther og samverkafólk hans bjó við í upphafi 16. aldar. Afmælið gefur enn fremur tilefni til að spyrja hvað gæti hugsanlega kallað á jafn afgerandi viðbrögð okkar nú, 500 árum síðar, og hvort eitthvað í okkar samtíma kalli á endurskoðun viðtekinnna hugmynda, gildismats og heimsmyndar í anda siðbótar Marteins Lúthers.

Það er fátt sem ógnar framtíð lífs á jörðinni í upphafi 21. aldar eins mikið og loftslagsbreytingar og áhrif þeirra. Þegar Al Gore, fyrrverandi varaforseti Bandaríkjanna, kynnti til sögunnar heimildamynd sína, *An Inconvenient Truth*, árið 2006, sem hann hlaut Óskarsverðlaunin fyrir árið 2007, var eins og augu margra opnuðust fyrir alvöru málsins en aðrir héldu aftur á móti áfram að neita því að um raunverulegt vandamál væri að ræða. Gore hlaut í framhaldinu friðarverðlaun Nóbels árið 2007 fyrir þátt sinn í því að vekja fólk til meðvitundar um þann óþægilega sannleika sem felst í yfirstandandi breytingum á loftslagi og áhrifum þeirra. Í nýrri heimildamynd, *An Inconvenient Sequel: Truth to Power* (2017) (og handbók sem fylgir myndinni), fer Gore yfir þróun mála síðustu tíu árin og dregur fram átakanleg dæmi um þá miklu áskorun sem heimsbyggðin stendur frammi fyrir í kjölfar hækkandi sjávarborðs, bráðnunar jökla, öflugra hitabeltisstorma og spillingar gróðurlands, ýmist

¹ Til skýringar má geta þess að *reformation theology* er hugtak sem á ensku er notað yfir guðfræði sem leiðtogar siðbótarhreyfingarinnar á 16. öldinni settu fram. Aftur á móti vísar *reformed theology* sérstaklega til guðfræði Kalvins og Zwinglis, til aðgreiningar frá guðfræði Marteins Lúthers. Sjá: Donald K. McKim, *The Westminster Dictionary of Theological Terms*, 2. útg., Louisville: Westminster John Knox, 2014, bls. 265–266.

vegna flóða eða þurrka.² En Gore gerir fleira en að árétta þá miklu ógn sem lífi á jörðinni stendur af hækkandi hitastigi. Hann leggur einnig ríka áhersla á þá tæknilegu möguleika sem okkur standa til boða til að snúa þróuninni við en ekki síður á mikilvægi vitundarvakningar og breytts hugarfars, sem Gore telur Parísarsamkomulagið, sem sendinefndir 195 þjóða heims stóðu að í desember 2015, besta vitnið um. Þetta samkomulag markaði tímamót í baráttunni gegn þeirri ógn sem stafar af losun gróðurhúsalofttegunda, en þar eru sett fram skýr markmið um að halda hlýnun jarðar innan við 2° C en vinna um leið að því að hún verði ekki meiri en 1,5° C ef mögulegt er.³

Þó að áhrif hlýnunar hafi nánast verið áþreifanleg hér á landi á síðustu árum í ört minnkandi jöklum, fékk umræðan um loftslagsbreytingar og afleiðingar þeirra lengi vel mjög takmarkaða athygli, hvort sem var hjá almenningi eða í heimi stjórnmalanna. Kannski spilaði efnahagskreppan sem þjóðin glímdi við frá árslokum 2008 hér inn í en af orðum sumra stjórnmalamanna mátti ráða að það væru brýnni verkefni sem þyrfti að leysa áður en hægt væri að fara að gefa loftslagsumræðunni gaum.⁴ Parísarsamkomulagið og fullgilding þess í september 2016 hefur án efa átt sinn þátt í því að loftslagsmálin eru loksins komin á dagskrá. Hugsanlega hefur þjóðin vaknað til meðvitundar um alvarleika málsins og nauðsyn þess að við bregðumst við af fullri alvöru. Nýjar upplýsingar gefa til kynna að ekki sé vanþörf á, t.d. skýrsla vísindanefndar um loftslagsbreytingar sem kom út í byrjun maí 2018, þar sem fjallað er m.a. um súrnun sjávar, sjávarstöðubreytingar og áhrif loftslagsbreytinga á náttúruvá, samfélagslega innviði og nauðsynlega aðlögun vegna þessara breytinga.⁵ Það er ljóst af þessari skýrslu og fleiri skýrslum um sama efni að eitthvað mikið er að og skilaboðin til okkar, sem ekki erum sérfræðingar á sviði loftslagsmála eða annarra skyldra fræðigreina, eru einfaldlega þau að útlitið sé ekki gott — af því að hitastigið mun halda áfram að hækka *nema* eitthvað róttækt komi til. Það þarf sem sagt eitthvað róttækt að gerast, ekkert minna en hugarfarsbreyting sem leiðir af sér breytta forgangsröðun, bæði almennings og stjórnvalda. Til þess að slíkur viðsnúningur verði mögulegur þá þurfum við öll að leggjast á eitt. Þess vegna er mikilvægt að allar fræðigreinar leggi sitt til umræðunnar og um leið til baráttunnar fyrir vitundarvakningu í okkar nærsamfélagi, í von um að margt smátt geti orðið að einhverju stærra og meira í heildarsamhenginu. Hér er guðfræðin ekki undanskilin en eitt af brýnustu verkefnum guðfræðinga í upphafi 21. aldar er að stunda guðfræði sem skiptir máli fyrir fólk sem glímur við afleiðingar loftslagsbreytinga og aðsteðjandi hættur af þeim

² Kvikmyndinni fylgir handbók: Al Gore, *An Inconvenient Sequel: Truth to Power. Your Action Handbook to Learn the Science, Find Your Voice, and Help Solve the Climate Crisis*, New York: Rodale, 2017.

³ „The Paris Agreement“, *United Nations: Climate Change*, sótt 11. maí 2018 af <https://unfccc.int/process/the-paris-agreement/what-is-the-paris-agreement>.

⁴ Sjá t.d. aðfaraorð Svandísar Svavarsdóttur umhverfisráðherra í *Welfare for the Future: Iceland's National Strategy for Sustainable Development. Priorities 2010–2013*, sótt 15. apríl af https://www.government.is/media/umhverfisraduneyti-media/media/PDF_skrar/Welfare-for-the-Future-Priorities-2010-2013.pdf.

⁵ Halldór Björnsson, Bjarni D. Sigurðsson, Brynhildur Davíðsdóttir, Jón Ólafsson, Ólafur S. Ástþórsson, Snjólaug Ólafsdóttir, Trausti Baldursson og Trausti Jónsson, *Loftslagsbreytingar og ábrif þeirra á Íslandi: Skýrsla vísindanefndar um loftslagsbreytingar 2018*, Veðurstofa Íslands, 2018, sótt 11. maí af <http://www.vedur.is/loftslag/loftslagsbreytingar/loftslagsskyrsla-2018/>. Á heimasíðunni *Earth 101* má finna mikilvægar upplýsingar um loftslagsbreytingar og áhrif þeirra. Sjá: <http://earth101.is>.

völdum. Guðfræðin þarf með öðrum orðum að *vekja von* um leið og hún *vekur okkur til ábyrgðar* um hlutverk okkar í heiminum.

Haustið 2017 kom út greinasafnið *Planetary Solidarity: Global Women's Voices on Christian Doctrine and Climate Justice*, þar sem guðfræðingar hvaðanæva að úr heiminum fjölluðu um loftslagsvandann og nauðsynlega endurskoðun á kjarnaatriðum kristinnar guðfræði í ljósi þess vanda, með sérstakri áherslu á afleiðingar hlýnunar jarðar á líf kvenna. Í grein sinni tekur brasilíski guðfræðingurinn Wanda Deifelt til gagnrýnnar endurskoðunar hugmyndina um guðsmynd mannsins, undir yfirskriftinni „And G*s Saw That It Was Good—*Imago Dei* and Its Challenge to Climate Justice“. Deifelt heldur því fram að *umhverfsvandinn sé einnig guðfræðilegur vandi*, þar sem hann endurspeglir þá vanrækslu á þörfum náttúrunnar og misnotkun á gæðum hennar sem viðgengist hefur í skjóli mannmíðlægrar guðfræði og áherslu á annars heims eilífa sæluvist.⁶ Í þessari grein er tekið undir þessa staðhæfingu Deifelt en í stað þess að fjalla um guðsmynd mannsins, eins og Deifelt gerir í sinni grein, verður hér einblínt á önnur lykilhugtök guðfræðinnar sem geta einnig gegnt mikilvægu hlutverki þegar kemur að því að tala um Guð í ljósi aðsteðjandi umhverfsvanda. Þessi hugtök eru synd, iðrun og yfirbót og hjálpræði. Árið 2017 kom út hjá Háskólaútgáfunni greinasafn eftir dr. Sólveigu Önnu Bóasdóttur prófessor þar sem fjallað er um Guð og gróðurhúsaáhrif út frá forsendum kristinnar siðfræði.⁷ Bókin er sú fyrsta sinnar tegundar á íslensku og markar tímamót í guðfræðilegri umræðu um umhverfismál. Í þessari grein verður brugðist við sömu aðstæðum út frá öðru sjónarhorni samstæðilegrar guðfræði, nefnilega sjónarhorni trúfræðinnar.

Hér verður gengið út frá því að aðstæður okkar og sú ógn sem við búum við vegna loftslagsbreytinga kalli á breytt hugarfar, á nýja *siðbót*, og þar af leiðandi nýjar áherslur í guðfræðilegri umræðu, og sem við getum kallað nýja *siðbótarguðfræði*. Hér verður fyrst og fremst lögð áhersla á orðræðuna og hvernig við getum notað klassísk guðfræðileg hugtök, eins og synd, iðrun og hjálpræði, til að tala inn í nýjan veruleika.⁸ Þá verða tekin dæmi af tveimur guðfræðingum sem hafa látið um sig muna í mótun nýrra áherslna í guðfræðilegri umræðu. Þetta eru annars vegar Frans páfi og hins vegar femíníski guðfræðingurinn Sally McFague sem, að öðrum ólöstuðum, hafa verið í fararbroddi þeirra guðfræðinga sem á síðustu árum hafa kallað eftir róttækri hugarfarsbreytingu, eða *siðbót*, innan kristinnar kirkju andspænis yfirvofandi umhverfisógn. Að lokum verður hugað að breyttum áherslum í umhverfismálum sem koma fram í frumvarpi stjórnlagaráðs endurspeglar þann hugsunarhátt sem kristin umhverfisguðfræði byggist á, nefnilega skilyrðislausri umhyggju fyrir náttúrunni og sameiginlegri ábyrgð okkar allra á framtíð hennar, sem framtíð komandi kynslóða byggist jafnframt á.

En fyrst nokkur orð um *pólítískt* hlutverk guðfræðinnar. Ef við gefum okkur að öll fræði um Guð byggist á viðbrögðum við umhverfi sínu og orki jafnframt á það,

⁶ Wanda Deifelt, „And G*d Saw That It Was Good—*Imago Dei* and Its Challenge to Climate Justice“, *Planetary Solidarity: Global Women's Voices on Christian Doctrine and Climate Justice*, ritstj. Grace Ji-Sun Kim og Hilda P. Koster, Minneapolis: Fortress Press, 2017, bls. 121.

⁷ Sólveig Anna Bóasdóttir, *Guð og gróðurhúsaáhrif: Kristin siðfræði á tímum loftslagsbreytinga*, Reykjavík: Háskólaútgáfan, 2017.

⁸ Hliðstæða notkun á klassískum guðfræðilegum hugtökum um brýn samfélagsleg málefni má sjá í grein Hjalta Hugasonar, „Þjóðarsálin í kjölfar fjármálahruns: hrúnið 2008 frá sjónarhóli guðfræðinnar“, *Tímarit Máls og menningar* 74:4/2013, bls. 49–63.

Þá er öll guðfræði pólitísk og ekki neitt til sem kalla má ópólitíska guðfræði.⁹ Með því er átt við að guðfræðinni er ekkert það óviðkomandi sem lýtur að mannlegu lífi og skipulagi þess, en það er einmitt þetta sem pólitík fjallar um. Af þessum sökum er mikilvægt að fólk óttist ekki pólitískt eðli guðfræðinnar, þar sem hlutverk guðfræðinnar er fyrst og síðast að sinna manneskjunni og gjörvöllu sköpunarverki Guðs. Í því felst bæði ábyrgð og áskorun guðfræðingsins, að tala inn í aðstæður okkar og túlka kjarna kristinnar trúar í nýju umhverfi, á nýjum tímum, með orðfæri samtímans.

Vonin í syndinni

Það er útbreidd skoðun að kristin trú láti sig engu varða um hinn efnislega veruleika og stuðli jafnvel að sinnuleysi og tómlæti þegar kemur að náttúruvernd og umhverfismálum. Vissulega hefur einhliða áhersla á andleg málefni og það sem tekur við þegar jarðlífinu lýkur ýtt undir þá hugmynd að kristin trú sé í eðli sínu sinnulaus um allt annað en velferð sálarinnar og eilífa himnavist. Þessi annars heims áhersla hefur gjarnan skyggt á boðskapinn um Guðs góðu sköpun og ábyrgð okkar gagnvart henni. Þá hefur hugmyndin um *Imago Dei*, um guðsmynd mannsins, orðið til þess að upphefja manninn, „kórónu sköpunarverksins“, á kostnað alls annars sem tilheyrir sköpunarverki Guðs. Andspænis þeim mikla umhverfisvanda sem við stöndum frammi fyrir í upphafi 21. aldar, er sem aldrei fyrr mikilvægt að áherslur umhverfisguðfræðinnar fái að heyrast og guðfræðingar og allir þeir sem vinna að því að stemma stigu við þeirri skelfilegu þróun sem nú á sér stað og ógnar framtíð lífs hér á jörð taki höndum saman.

Með því að játa trú á Guð, sem er skapari „himins og jarðar“, staðfestir kristin kirkja þá grundvallarafstöðu kristinnar trúar að efnið sé gott. Í gyðing-kristinni trúarhefð er einnig lögð áhersla á að mannum, karlinum og konunni, sé falið að annast sköpunarverk Guðs. Það er ljóst að við höfum ekki staðið okkur sem skyldi. Þess vegna er brýnt að guðfræðingar fjalli um afleiðingar af vanrækslu og misnotkun á umönnunarhlutverkinu. Af því að sköpunin hefur verið svívirt með illri umgengni og ofnýtingu stöndum við frammi fyrir þeim mikla vanda sem raun ber vitni. Ábyrgð okkar allra er mikil, ekki aðeins gagnvart skaparanum og sköpunarverkinu, heldur einnig kynslóðum framtíðarinnar og möguleikum þeirra til að byggja þessa jörð.

Klassísk guðfræðihugtök, eins og synd, iðrun og hjálpræði, gegna lykilhlutverki í siðbættri guðfræði.¹⁰ Það er ekki of djúpt í árinna tekið að segja að syndin hafi á sér *vont orð* í samtíma okkar. Ein af meginástæðunum er án efa sú að oft hefur syndin verið notuð af þeim valdameiri gegn þeim sem valdaminni eru. Þannig hefur syndarhugtakið verið notað til að kenna öðrum um hlutina eða gera lítið úr þeim. Þetta hefur gjarnan beinst að þeim sem tilheyra jaðarhópum af einhverju tagi, t.d.

⁹ Það þarf vart að taka það fram að hér er ekki átt við að guðfræðin sé flokkspólitísk, heldur pólitísk í víðustu merkingu þess orðs.

¹⁰ Ég fjalla einnig um þetta efni í grein minni „The Fire Alarm is Off: A Feminist Theological Reflection on Sin, Climate Change, Energy, and the Protection of Wilderness in Iceland“ sem er að finna í greinasafninu *Planetary Solidarity: Global Women's Voices on Christian Doctrine and Climate Justice*, ritstj. Grace Ji-Sun Kim og Hilda P. Koster, Minneapolis: Fortress Press, 2017, bls. 135–154.

vegna kyns, kynþáttar eða þjóðfélagshóps. Þannig hefur syndin verið notuð í mórölskum tilgangi, til að hafa stjórn á hegðun fólks og oftast en ekki orðið klisjunnar að bráð. Hefðbundinn syndarskilningur, sem venjulega takmarkast við hið persónulega svið, passar einnig illa við áhersluna á jákvæða sjálfsmynd, sem gegnir mikilvægu hlutverki í samfélagi okkar. Í ljósi orðsporsins sem syndin hefur fengið á sig er ástæða til að spyrja hvernig við getum talað á merkingarbæran hátt um syndina í upphafi 21. aldar.¹¹

Upphaflega er syndin tengslahugtak og vísar til brotanna tengsla; hvort sem um er að ræða tengsl manneskjunnar við skapara sinn, við náungann eða við sköpunarverkið. Syndin vísar þannig ekki til einstakra verka eða athafna, heldur til rofinna tengsla í brotnum heimi. Iðrun eða afturhvarf merkir í þessu samhengi vilja til þess að koma á samskiptum, vilja til að brjótast út úr einangrun og afskiptaleysi, með öðrum orðum að gera það sem er brotið heilt á ný. Hjalpræðið vísar til þess þegar heilun hefur átt sér stað, þegar hið brotna verður aftur heilt.

Þar sem útgangspunktur þessarar greinar er siðbótin og siðbótarguðfræðin, þá er viðeigandi að byrja þessa umfjöllun á því að vekja athygli á tveimur textum sem gefa innsýn inn í skilning Lúthers og lútherskrar kirkju á syndarhugtakinu. Í fyrsta lagi er það tilvitnun í Schmalkalden-greinar Lúthers frá árinu 1536 þar sem hann gerir skýran greinarmun annars vegar á upprunasyndinni, sem er það ástand sem við erum fædd inn í, og hins vegar verkum, sem eru afleiðing hins synduga ástands. Lúther skrifar:

Hér verðum við að játa, eins og Páll postuli segir [í Róm 5.12], að syndin hafi komið í heiminn fyrir einn mann. Fyrir óhlýðni hans urðu allir menn syndarar og eru þar með ofurseldir dauða og djöfli. Það nefnist erfðasynd eða höfuðsynd.

Ávextir þessarar syndar eru því hin illu verk sem bönnuð eru í boðorðunum tíu, eins og vantrú, villutrú, skurðgoðadýrkun, að vera án guðsótta, hroki, vantrú, blindi; í stuttu máli: að þekkja ekki Guð og virða hann ekki...¹²

Sá skilningur sem Lúther setur fram í Schmalkalden-greinunum er í samræmi við það sem kemur fram í annarri grein Ágsborgarjátningarinnar sem Melankton, vinur hans, skrifaði og las upp fyrir keisarann á ríkisþinginu í Ágsborg árið 1530. Þar segir:

Ennfremur kenna þeir: Eftir fall Adams fæðast allir menn, sem getnir eru á eðlilegan hátt, með synd, en það merkir án guðsótta, án guðstrausts og með girnd. Þessi upprunasjúkdómur eða spilling er raunveruleg synd, sem dæmir seka og steypir í eilífa glötun þeim sem ekki endurfæðast fyrir skírn og heilagan anda.

Þeir fordæma Pelagiana og aðra, sem neita því, að upprunaspyllingin sé synd og, til þess að gera lítið úr vegsemd verðskuldunar og velgerða Krists, halda því fram, að maðurinn geti réttlæst fyrir Guði af eigin kröftum skynseminnar.¹³

Í þessum texta er áherslan á upprunasyndina, sem er það *ástand* sem Adam leiddi yfir mannkynið, og einstök verk (þ.e. *syndir* í fleirtölu) eru þá afleiðing þess ástands.

¹¹ Sjá t.d. athyglisverða umfjöllun hjá Serene Jones um syndarhugtakið í kaflanum „What’s Wrong with Us? Human Nature and Human Sin“, *Essentials of Christian Theology*, ritstj. William C. Placher, Louisville: Westminster John Knox, 2003, bls. 148–155.

¹² Marteinn Lúther, Schmalkalden-greinar, í *Marteinn Lúther: Úrval rita. 1524–1545 2*, Reykjavík: Nefnd um fimm alda minningu siðbótarinnar – Skálholtsútgáfan, bls. 335–375, hér 352. Sjá umfjöllun Martins E. Marty um lútherskan syndarskilning í *Lutheran Questions, Lutheran Answers: Exploring Christian Faith*, Minneapolis: Augsburg Books, 2007, bls. 62–66.

¹³ Einar Sigurbjörnsson, *Kirkjan játar*, 2. útg. aukin og endurbætt, Reykjavík: Skálholt, 1991, bls. 171.

Áður en lengra er haldið er ekki úr vegi að minna á femíníska gagnrýni á klassískan syndarskilning kristinnar trúarhefðar. Sú gagnrýni sem frumkvöðlar á sviði femínískrar guðfræði settu fram á sjöunda áratugnum á karlmiðlægri kristins syndarskilnings byggðist á þeirri staðhæfingu að hér væri fyrst og fremst gengið út frá reynslu karlmannsins.¹⁴ Þar sem ekki er ætlunin að fara ofan í saumana á þessari gagnrýni hér, verður látið nægja að vitna í mikilvæga femíníska greiningu sem snýr annars vegar að guðfræði Lúthers og hins vegar að mannskilningi hans. Þessa greiningu er að finna í grein Else Marie Wiberg Pedersen, „A Man Caught Between Bad Anthropology and Good Theology? Martin Luther’s View of Women Generally and Mary Specifically.“ Wiberg Pedersen, sem varar við því að hlutirnir séu einfaldaðir um of, kemst að þeirri niðurstöðu að þrátt fyrir að vera undir áhrifum frá mannskilningi síns samtíma, þá gangi Lúther í guðfræði sinni út frá því að bæði konan og karlinn séu jöfn frammi fyrir Guði, skapara sínum, og undir sömu áhrifum upprunasyndarinnar.¹⁵ Að þessu sinni verður ekki farið nánar út í femíníska greiningu á lúthersku syndarhugtaki. Það bíður betri tíma. Þess í stað verður áherslan lögð á mikilvæg atriði í endurskoðun á syndarhugtakinu sem átt hefur sér stað á liðnum árum og áratugum.

Í bókinni *Speaking of Sin: The Lost Language of Salvation* frá 2001 heldur Barbara Brown Taylor því fram að prestar forðist gjarnan að nota hugtakið *synd*, hvort sem er í bæn eða samtali við fólk, og sums staðar hafi jafnvel verið hætt að nota syndajátninguna í guðsþjónustum til þess að stuðla að jákvæðari reynslu fólks af því að koma í kirkju. Að mati Taylor er þetta ekki góð þróun, enda finnst henni ólíklegt að syndin hverfi þó að hætt sé að tala um hana. Ef við hættum að tala um syndina telur Taylor það geta leitt til þess að við getum ekki lengur tjáð okkur um neikvæða reynslu, sem leiði síðan til afneitunar og þöggunar, en dragi um leið úr möguleika okkar á að tala um mátt náðarinnar, sem sé andsvar Guðs við raunveruleika syndarinnar.¹⁶

Barbara Brown Taylor heldur því fram að í afhelguðu samfélagi sé gjarnan talað um glæpi og sjúkdóma í stað þess að tala um synd, iðrun og hjálpraði. Þannig hafi dómskerfið og læknisfræðin komið í stað kirkjunnar og Guðs. Slíkt muni aldrei duga þeim sem trúa því að guðfræðilegu hugtökin geri kristnum einstaklingum kleift að tjá reynslu sína af brotnum samböndum við Guð, við annað fólk og við gjörvallt sköpunarverkið.¹⁷ Taylor segir syndina fela í sér það val að viðhalda sambandsleysinu en iðrunin merki hins vegar viljann til að koma á sambandi.¹⁸ Það er mikilvægt í þessu samhengi að minna á að því fer fjarri að alltaf sé hægt að tala um að

¹⁴ Valerie Saiving Goldstein, „The Human Situation: A Feminine View“, *The Journal of Religion* 40:2/1960, bls. 100–112; Judith Plaskow, *Sex, Sin and Grace: Women’s Experience and the Theologies of Reinhold Niebuhr and Paul Tillich*, New York: University Press of America, 1980.

¹⁵ Wiberg Pedersen skrifar: „In practice, Luther sees the infralapsarian man and woman as mutually dependent, being under the same original sin. In this regard Luther, despite his overall traditional ontology, points forward, quite in keeping with his simul doctrine, which covers all creation without exemption...“. „A Man Caught Between Bad Anthropology and Good Theology? Martin Luther’s View of Women Generally and Mary Specifically“, *Dialog: A Journal of Theology* 49:3/ 2010, bls. 190–200, hér 192.

¹⁶ Barbara Brown Taylor, *Speaking of Sin: The Lost Language of Salvation*, Cambridge, Massachusetts: Cowley Publications, 2000, bls. 4–5.

¹⁷ Hér byggir Taylor á hugmyndum Karls Menninger, sem birtust í riti hans *Whatever Became of Sin?* (1973). Sjá Taylor, *Speaking of Sin*, bls. 31–39.

¹⁸ Taylor, *Speaking of Sin*, bls. 58.

einstaklingar eigi möguleika á að velja. Þetta á t.d. við um einstaklinga sem búa við ofbeldi, sem samkvæmt rannsóknum eru í yfirgnæfandi meirihluta konur.¹⁹ Brasilíski frelsunarguðfræðingurinn Ivone Gebara gerir slíkar aðstæður að umræðuefni í bókinni *Out of the Depths*. Gebara bendir réttilega á að illskan sem einstaklingar þurfa að þola, og er viðhaldið af stofnunum eða félagslegum kerfum, hafi í engum tilvikum eitthvað að gera með samvisku eða valfrelsi.²⁰

Samkvæmt Taylor er syndarhugtakið mikilvægt tæki til að lýsa mannlegu ástandi, viðurkenna það sem er að og beina sjónum að því sem þarf að gera til að lagfæra það. Hún bendir á að andstætt sjúkdóma-líkaninu séum við ekki upp á náð og miskunn sjúkdómsins komin og andstætt afbrota-líkaninu sé syndin ekki hegðun sem við eigum að forðast. Af þessum orsökum telur hún að syndin feli í sér von af því að það er aðeins ef við viðurkennum að eitthvað sé ekki eins og það á að vera sem við höfum möguleika á að gera eitthvað í málunum.²¹ Með því að horfast í augu við aðstæðurnar og ákveða að gera eitthvað í þeim, höfum við gengist við ábyrgð okkar: ábyrgð okkar á því hvar við erum stödd og hvert við viljum fara. Þetta er það sem í kristinni trúarhefð kallast iðrun, að snúa við, eða að „koma til sjálfs sín“ (Lúk 15.17). Sá einstaklingur sem hefur tapað áttum í lífinu kemur til sjálfs sín og ákveður að gera eitthvað í málunum. Með öðrum orðum hefst iðrun á ákvörðun um það að komast aftur í samband við skapara sinn, að kannast við hlutverk sitt (eða köllun) í lífinu og að velja að fara þá leið sem eykur velferð allrar sköpunarinnar.²²

Á meðan það hefur ótvíræða kosti að endurvekja hina guðfræðilegu orðræðu um synd, iðrun og hjálpræði er mikilvægt að takmarka ekki þessa orðræðu við hið persónulega svið þar sem hún er ekki síður þýðingarmikil í hinu kollektíva og kerfis-læga samhengi. Lútherski guðfræðingurinn Cynthia D. Moe-Lobeda setur í bók sinni *Resisting Structural Evil: Love as Ecological-Economic Vocation* fram sannfærandi rök fyrir því sem hún kallar „the de-privatization“ eða „af-persónugerving“ syndar, kærleika, siðferðis og andlegrar iðkunar. Moe-Lobeda byggir á guðfræðilegri vinnu síðustu áratuga (ekki síst í frelsunarguðfræðinni og guðfræði svartra) þar sem sýnt hefur verið fram á hvornig syndin birtist okkur í félagslegum kerfum en Moe-Lobeda vill ganga lengra og telur að syndug félagsleg kerfi geri afgerandi trúarlegar og siðferðilegar kröfur til okkar, kröfur sem gjarnan sé horft framhjá. Að hennar mati er það algengt í trúarsamfélögum að bregðast við syndinni á hinu persónulega sviði en ekki eins og hún birtist í félagslegum kerfum samfélagsins sem við erum þátttakendur í. Að því marki sem syndin sem býr í fyrrnefndum félagslegum kerfum er ekki tekin alvarlega telur Moe-Lobeda að verið sé að hunsa mikilvægan þátt í kristnu lífi.²³

Á sama hátt og syndarhugtakið hefur verið tekið í þjónustu móralsmans, í þeim tilgangi að stýra hegðun fólks, hefur boðskapurinn um hjálpræðið (þ.e. frelsun undan valdi syndarinnar) haft tilhneigingu til að tapa hinni félagslegu merkingu. Ef

¹⁹ Sjá nýlegar upplýsingar frá Alþjóðaheilbrigðisstofnuninni: „Violence against women“ sótt 1. maí 2018 af <http://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/violence-against-women>.

²⁰ Ivone Gebara, *Out of the Depths: Women's Experience of Evil and Salvation*, Minneapolis: Fortress Press, 2002, bls. 1.

²¹ Sama rit, bls. 59.

²² Taylor, *Speaking of Sin*, bls. 66.

²³ Cynthia D. Moe-Lobeda, *Resisting Structural Evil: Love as Ecological-Economic Vocation*, Minneapolis: Fortress Press, 2013, bls. 58.

aftur á móti fagnaðarerindið um náð Guðs er í raun og veru fagnaðarerindi um endurnýjun sambandsins milli okkar og Guðs, milli okkar og náunga okkar og milli okkar og sköpunarverks Guðs, sem við erum hluti af, hlýtur hin félagslega merking fagnaðarerindisins að vera augljós. Fagnaðarerindið hlýtur með öðrum orðum að felast í góðu fréttunum um það hvernig náð Guðs endurnýjar gjörvalla tilveru okkar og kallar okkur til félagslegrar ábyrgðar og samstöðu með sköpunarverkinu.

Umhverfisguðfræði 21. aldar

En snúum okkur þá að tveimur fulltrúum umhverfisguðfræðinnar sem hafa á síðustu árum og áratugum lagt fram ómetanlega vinnu við þróun guðfræðilegrar umræðu um loftslagsvandann og viðbrögð fræðigreinarinnar við honum.²⁴ Fyrri guðfræðingurinn er kirkjuleiðtogi einnar stærstu kirkjudeildar heims og er augljóslega undir miklum áhrifum frelsunarguðfræðinnar í sinni nálgun. Síðari guðfræðingurinn kemur úr akademísku umhverfi og er frumkvöðull innan femínískrar guðfræði og á að baki áratuga langan feril og er enn að skrifa. Hér á eftir fer aðeins stutt kynning á þessum merku guðfræðingum í þeim tilgangi að gefa dæmi um það hvernig guðfræðingar bregðast við aðsteðjandi vanda með kröftugri guðfræðilegri orðræðu sem hinn almenni safnaðarmedlimur skilur.

Í maí 2015 sendi Frans páfi frá sér bréf um umhverfismál. Yfirskrift páfabréfsins er *Laudato Si: Umhyggja fyrir okkar sameiginlega heimili*.²⁵ Í bréfi sínu lýsir páfi því yfir að hann vilji fá alla að borðinu, einfaldlega vegna þess að málefnið varði okkur öll og við berum öll sameiginlega ábyrgð á framtíð jarðarinnar. Páfi hefur trú á því að samtal á milli vísinda og trúarbragða geti borið árangur. Hann telur sérstaklega mikilvægt að bæði fulltrúar vísinda og trúarbragða taki þátt í samtalinu — af því að þau fela í sér ólíka sýn á raunveruleikann sem við erum að fást við. Eins vill páfi sjá þau sem tilheyra ólíkum trúarbrögðum tala saman um þá ógn sem að steðjar að okkur og umhverfi okkar. Með því að tala saman getum við aukið virðingu og skilning á meðal okkar og sameiginlega unnið að því að standa vörð um umhverfi okkar og hina fátæku í heiminum.²⁶

En þó að páfi vilji fá sem flesta til að taka þátt í samtalinu þá er það augljós tilgangur hans með þessu páfabréfi að fá kristna einstaklinga til að huga að þeirri hvatningu sem er að finna í kristinni trú um umhverfisvitund og þeim sem eru þurfsandi á meðal okkar. Páfi kallar eftir umhverfislegu afturhvarfi (e. *ecological conversion*) en hann segir slíkt afturhvarf fela í sér bæði viðurkenningu á því að heimurinn er gjöf Guðs og að við hvert og eitt erum ekki ein og óháð, heldur myndum þvert á móti eina og óskipta heild.²⁷

Páfi gefur sér að tæknilegar framfarir og lausnir muni einar og sér ekki leysa þann vanda sem við stöndum frammi fyrir. Þannig kalli aðgerðir til að draga úr losun

²⁴ Sallie McFague hefur í áratugi skrifað um umhverfismál og sent frá sér fjölda rita um það efni. Á meðal bóka sem hún hefur skrifað eru: *The Body of God* (1993); *Super, Natural Christians: How We Should Love Nature* (2000); *A New Climate for Theology: God, the World, and Global Warming* (2008) og *Blessed Are the Consumers: Climate Change and the Practice of Restraint* (2013).

²⁵ *The Encyclical Letter. Laudato Si': On Care for Our Common Home*, New York: Paulist Press, 2015.

²⁶ *The Encyclical Letter. Laudato Si'*, bls. 13–15.

²⁷ Sama rit, bls. 126–129.

gróðurhúsalofttegunda ekki aðeins á tæknilega þekkingu heldur einnig á það að fólk sýni heiðarleika, kjark og ábyrgð og þá sérstaklega þau sem tilheyra valdameiri ríkjum heimsins, sem jafnframt menga mest. Frans páfi tekur svo sterkt til orða að segja að allar tæknilegar lausnir sem vísindin geti boðið upp á muni reynast ónýtar ef við, sem mannkyn, töpum áttum og missum hvatann til að lifa saman í sátt og samlyndi, sem um leið krefst þess að við færum fórnir og komum vel fram við náunga okkar.²⁸ En þrátt fyrir að páfi hafi miklar áhyggjur af ástandinu vill hann halda í vonina um að við getum breytt um stefnu og gert það sem við þurfum til að rísa undir þeirri ábyrgð sem okkur hefur verið falin, að annast um jörðina, okkar sameiginlega heimili.²⁹

Eins og þegar hefur komið fram er femíníski guðfræðingurinn Sallie McFague annað dæmi um guðfræðing sem hefur lagt mikið af mörkum til umræðunnar um umhverfisógnina og guðfræðilega ábyrgð. Einkenni á guðfræðilegri nálgun McFague er áherslan á að málfar guðfræðinnar sé líkingamál og því skipti öllu máli hvaða líkingar og myndir við notum þegar við tölum um samband Guðs og heims. Myndin af heiminum sem líkami Guðs (e. *body of God*) er að sögn McFague til þess gerð að vinna gegn þeirri ofuráherslu sem hún telur alltof oft hafa verið lögð á vald Guðs og handanveru, á kostnað kærleika Guðs og nærveru. *Panentheísk* guðsmynd McFague rímar vel við femínískar áherslur hennar en með myndinni af heiminum sem líkama Guðs dregur hún upp mynd af heiminum sem er í Guði, án þess að renna saman við Guð, svona eins og barn í móðurkviði.³⁰

Líkt og Frans páfi leggur McFague mikla áherslu á tengslin innan heildarinnar: „Everything is related to everything else“, segir hún, en þessi áhersla kemst vel til skila í myndinni af heiminum sem líkama.³¹ Í stað þess að spyrja „*af hverju* erum við hér?“ vill McFague að við einblinum á það *hvar* við erum og hvert hlutverk okkar er. Hún nefnir sérstaklega þrjú atriði sem hún telur leiða af myndlíkingunni af heiminum sem líkama Guðs.³²

Í fyrsta lagi, er það umfangið, en líkami Guðs vísar til alheimsins, þar sem ekkert er undanskilið, þó að athygli okkar hljóti að beinast fyrst og fremst að jörðinni, sem er heimili okkar og þar með garðurinn sem við eigum að annast. Innan líkamans, innan heildarinnar, er allt tengt og allt háð hvað öðru. Þess vegna fær heildin aðeins þrífist ef hugað er að þörfum hins einstaka.³³ Til þess að svo verði þurfum við að læra að annast heimili okkar og tileinka okkur húsreglurnar sem samkvæmt McFague eru eftirfarandi:

1. Taktu bara það sem þér tilheyrir;
2. gakktu vel um og hreinsaðu til eftir þig;
3. skildu þannig við að næsta kynslóð geti vel við unað.³⁴

²⁸ Sama rit, bls. 116–118.

²⁹ Sama rit, bls. 7–8.

³⁰ McFague, „Is God in Charge? Creation and Providence“, *Essentials of Christian Theology*, ritstj. William C. Placher, Louisville: Westminster John Knox, 2003, bls. 109–111.

³¹ McFague, *A New Climate for Theology. God, the World, and Global Warming*, Minneapolis: Fortress Press, 2008, bls. 50.

³² McFague, „Is God in Charge? Creation and Providence“, bls. 103.

³³ Sama rit, bls. 111–112.

³⁴ McFague, *A New Climate for Theology*, bls. 56.

Í öðru lagi er, með myndinni af heiminum sem líkama Guðs, áhersla lögð á Guð sem upphaf og uppsprettu alls sem lifir og elskar, alls sem er fallett og satt. Þess vegna erum við ekki uppspretta okkar eigin tilveru heldur erum við fullkomlega háð Guði, skapara okkar og höfundu alls sem er. Að því leyti til stendur þessi mynd vörð um handanveru (e. *transcendence*) Guðs. Á sama tíma er Guð hér mitt á meðal okkar (e. *immanent*), holdi klæddur í heiminum. Þannig er Guð bæði handanverandi og nærverandi, sem uppspretta alls lífs og nálægur í líkama sínum, hér og nú. Þess vegna þurfum við ekki að bíða eftir að hitta Guð þegar þessu jarðlífi lýkur heldur mætum við Guði hér á jörðinni, í garðinum sem okkur er falið að annast — á heimilinu sem Guð hefur gefið okkur.³⁵

Í þriðja lagi má draga þá ályktun af myndlíkingunni af heiminum sem líkama Guðs að það er ekki Guð einn sem ber ábyrgð á heiminum heldur hefur Guð valið að deila ábyrgðinni með okkur. Öll tilveran á upphaf sitt í Guði og hið illa sem við sjáum svo víða að verki má hvorki rekja til Guðs eða einhvers annars upphafs heldur er það afbökun eða skortur á hinu góða.³⁶ Þannig á illskan sér ekki sérstaka tilveru en er engu að síður áhrifamikil og eyðileggjandi afl á meðal okkar. En kjarnaatriði kristinnar sköpunartrúar er að illskan eigi ekki og geti ekki átt síðasta orðið og myndin af heiminum sem líkami Guðs er í fullu samræmi við það. Trúin á upprisu allrar sköpunar, segir McFague, áréttar það að að lokum sé Guð „in charge“!³⁷

Það er margt sem styður þá niðurstöðu að flokka megi Frans páfa og Sallie McFague til siðbótarguðfræðinga 21. aldar vegna þess hvernig þau hafa nálgast aðsteðjandi umhverfisógn á skapandi en jafnframt afgerandi máta en einnig verið óhrædd við að endurmóta hina guðfræðilegu orðræðu í þeim tilgangi að kalla kristið fólk til ábyrgðar. Um leið og þetta er afdráttarlaus guðfræði er hér um að ræða guðfræði sem hvetur og telur kjark í fólk, gefur með öðrum orðum von í annars vonlitlum aðstæðum. En það eru ekki bara guðfræðingar sem geta tekið þátt í því að vera farvegur breytinga og vonar andspænis yfirvofandi hættum. Hér gegna sérfræðingar í loftslagsmálum að sjálfsögðu mikilvægu hlutverki og það sama má segja um einstaklinga sem koma að ákvarðanatöku og stefnumörkun í samfélaginu. Lengi hefur verið kallað eftir skýrari stefnu til að vinna eftir hér á landi, sem og fjármagni til að koma í framkvæmd mikilvægum aðgerðum. Rafbílavæðing er aðeins eitt dæmi en mjög stutt er síðan settar voru upp hleðslustöðvar fyrir rafbíla hringinn í kringum landið.

Réttur náttúrunnar og ábyrgð okkar

Haustið 2010 voru 25 fulltrúar kosnir í almennum kosningum til að semja drög að nýrri stjórnarskrá — nýjum grundvallarsáttmála fyrir íslenskt samfélag. Þetta var

³⁵ McFague, „Is God in Charge? Creation and Providence“, bls. 113–114.

³⁶ McFague fylgir klassískum syndarskilningi Ágústínusar eins og Lúther gerði og telur syndina gera einstaklinginn kengboginn inn í sjálfan sig. Um það sem einkennir syndina á okkar tímum skrifar McFague: „... From the twenty-first-century ecological perspective, sin is refusing to share, refusing to live in such a way that others—other people and other life-forms—can also live. For us in our time, sin is refusing to live justly and sustainably with all others on our planet. It is refusing to share the banquet of life.“ *Blessed Are the Consumers: Climate Change and the Practice of Restraint*, Minneapolis: Fortress Press, 2013, bls. 8–9.

³⁷ McFague, „Is God in Charge? Creation and Providence“, bls. 114–115.

hluti af uppbyggingarstarfi sem stjórnvöld stóðu fyrir í kjölfar efnahagshrunsins. Þegar stjórnlagaráð kom saman til að semja frumvarp að nýjum stjórnskipunar­lögum var sterk samstaða um það á meðal ráðsfulltrúa að skrifa þyrfti afgerandi greinar um náttúruna og umhverfið þar sem tekið væri mið af sjálfbærni og framtíð komandi kynslóða. Í núgildandi stjórnarskrá er ekki að finna nein ákvæði um réttindi náttúrunnar og ábyrgð okkar gagnvart náttúru og umhverfi. Í frumvarpi að nýjum stjórnskipunarlögum eru þrjár greinar sem fjalla um náttúruna og umhverfið. Þessar greinar endurspeglar þá kristnu hugmynd að við sem búum á þessari jörð eigum að gæta sköpunarverksins. Til þess að gera réttindum náttúrunnar eins hátt undir höfði og réttindum íbúa þessa lands eru þessar greinar hluti af kaflanum um mann­réttindin.³⁸

Fyrst af þremur greinum sem fjalla um náttúru og umhverfismál er 33. grein sem ber yfirskriftina „Náttúra Íslands og umhverfi.“ Þar stendur m.a.:

Náttúra Íslands er undirstaða lífs í landinu. Öllum ber að virða hana og vernda. Öllum skal með lögum tryggður réttur á heilnæmu umhverfi, fersku vatni, ómengðu andrúmslofti og óspilltri náttúru [...]. Nýtingu náttúrugæða skal haga þannig að þau skerðist sem minnst til langframa og réttur náttúrunnar og komandi kynslóða sé virtur...

Í 34. grein er fjallað um náttúruauðlindir, en þar segir m.a.:

Auðlindir í náttúru Íslands, sem ekki eru í einkaeigu, eru sameiginleg og ævarandi eign þjóðarinnar. Enginn getur fengið auðlindirnar, eða réttindi tengd þeim, til eignar eða varanlegra afnota og aldrei má selja þær eða veðsetja [...]. Við nýtingu auðlindanna skal hafa sjálfbæra þróun og almannahag að leiðarljósi...

Upplýsingar um umhverfi og málsaðild er efni 35. greinar og þar kemur fram rík áhersla á ábyrgð stjórnvalda til þess að standa vörð um náttúruna og umhverfið. Samkvæmt því sem hér kemur fram er það sameiginlegt hlutverk stjórnvalda og okkar allra að standa vörð um náttúruna og það umhverfi sem okkur er falið til umsjár. Í greininni segir m.a.:

Stjórnvöldum ber að upplýsa almenning um ástand umhverfis og náttúru og áhrif framkvæmda þar á. Stjórnvöld og aðrir skulu upplýsa um aðsteðjandi náttúruvá, svo sem umhverfismengun.

Með lögum skal tryggja almenningi aðgang að undirbúningi ákvarðana sem hafa áhrif á umhverfi og náttúru, svo og heimild til að leita til hlutlausra úrskurðaraðila...

Í þessum greinum er framsækin hugsun um réttindi náttúru og umhverfis og er efni þeirra án efa með því merkilegasta sem fram kemur í frumvarpinu. Fyrir liggur að standa við okkar hluta Parísarsamkomulagsins en fyrst og síðast er það ábyrgð okkar að gera allt sem í okkar valdi stendur til að tryggja framtíð komandi kynslóða, ekki bara hér á landi, heldur á okkar sameiginlega heimili sem jörðin er. Það er einlæg sannfæring mín að þessar greinar frumvarps um ný stjórnskipunarlög gætu gegnt þýðingarmiklu hlutverki í þeirri vinnu sem framundan er.

Kallað eftir siðbót

Samfélagslegar breytingar eiga sér oftast stað í kjölfar nýrrar hugsunar, endurskoðunar gilda og endurnýjaðrar heimsmyndar. Það eru vissulega fleiri en Frans páfi,

³⁸ Stjórnlagaráð, *Frumvarp til stjórnskipunarlaga ásamt skýringum* 2011, sótt 30. apríl 2018 af http://stjornlagarad.is/other_files/stjornlagarad/Frumvarp_med_skyringum.pdf.

Sallie McFague og Al Gore sem hafa kallað eftir vitundarvakningu eða „umhverfislegu afturhvarfi“ í því skyni að bregðast af ábyrgð við loftslagsbreytingum og áhrifum þeirra.³⁹ Eins og páfi bendir á í bréfi sínu er tæknin ein og sér ekki nóg þótt hún gegni vissulega lykilhlutverki þegar kemur að aðgerðum. Kristín trú leggur áherslu á það hvernig Guð kallar okkur út úr okkar synduga ástandi og gefur okkur möguleika á nýrri byrjun sem felur í sér endurnýjuð tengsl við skaparann, sköpunina og okkur sjálf. Slík umbreyting (e. *reformation*) á sér stað þegar við, sem einstaklingar og samfélag, viðurkennum það sem hefur farið úrskeiðis (við iðrumst — eða göngum í okkur) og ákveðum að snúa við. Við ákveðum að breyta því hvernig við hugsum og hvað við gerum og opnum þannig leið fyrir hjálpræðið sem kemur sem gjöf Guðs til okkar — og skapar eitthvað alveg nýtt. Hjálpræði merkir það sem er heilt, öruggt og gott. Hið synduga eða brotna ástand minnir okkur stöðugt á takmörk okkar. Með orðum Marteins Lúthers erum við hvorttveggja í senn, réttlætt og syndug — brotin og heil.

Hin kristna von felst í trausti á að hjálpræðið muni að lokum ná yfirhöndinni, að sundrunin og eyðileggingin muni ekki eiga síðasta orðið, heldur munum við eignast hlutdeild í umbreytingu sköpunarverksins þegar hið gamla verður nýtt, hið brotna verður heilt. Andspænis aðsteðjandi umhverfisógn getur boðskapurinn um synd, afturhvarf og hjálpræði gefið okkur kjark til að snúa vörn í sókn. Hækkandi hitastig, bráðandi jöklar og rísandi sjávarborð kalla á *siðbót* — kalla á breytt hugarfar sem leiðir af sér breytta hegðun. Það er okkar, sem byggjum þessa jörð í upphafi 21. aldar, að vinna að slíkri siðbót á meðal okkar. Framtíð komandi kynslóða, framtíð jarðarinnar okkar, er undir því komin að siðbótin verði að veruleika ekki seinna en núna.

³⁹ Sjá t.d. grein eftir Kristínu Lindu Árnadóttur í *Morgunblaðinu* 8. maí 2018, „Þetta reddast — en ekki af sjálfu sér“ og viðtal við Ara Trausta Guðmundsson alþingismann og náttúruvísindamann í *Morgunblaðinu* 7. maí 2018, „Sjálfbærni og hóf“.